

Pengaruh Sufi Dalam Gerakan Jihad *Fisabilillah* di Alam Melayu

^{1*}**Mohd Faizal Harun, ¹Suhaidah Abdullah, ¹Zahidah Zakaria, ¹Nurul Hidayat Mat Nawi**

¹Fakulti Pendidikan dan Sains Sosial, Kolej Universiti Widad, Kuantan, Pahang, Malaysia,

*Corresponding author: faizal.harun@widad.edu.my

ABSTRAK

Penulisan ini membincarkan tentang perjuangan jihad *fisabilillah* yang menfokuskan kepada pengaruh sufi di alam Melayu. Ajaran sufi yang dilihat oleh sesetengah pihak sebagai pasif sebenarnya amat berperanan dalam gerakan jihad terutama di rantau alam Melayu. Kaedah yang digunakan dalam kajian ini ialah menggunakan data kepustakaan yang dianalisis secara induktif, deduktif dan komparatif. Untuk tujuan itu, beberapa data dan bukti yang disaring telah menunjukkan tentang penglibatan golongan sufi dalam gerakan jihad menentang penjajah di rantau ini. Maka, hasil dapatkan menemukan bahawa pengaruh sufi dapat dikaji dalam konteks-konteks tertentu sama ada dari sudut kepimpinan, tokoh, strategi perang, penyusunan kitab-kitab berdoktrin jihad serta ada berlakunya perkara-perkara mencari adat (keramat) yang cuba dipaparkan dalam kajian ini.

Kata kunci: Pengaruh sufi, gerakan jihad, alam Melayu, penjajahan

PENGENALAN

Sufi dan jihad merupakan dua istilah yang menjadi konotasi penting dalam melihat perjuangan menentang penjajah di alam Melayu dalam tempoh antara 1511–1957. Hal ini dapat dikaitkan dengan peranan ahli sufi yang menjadi tonggak utama kepada perjuangan membebaskan tanah air daripada cengkaman penjajah baik penjajahan Eropah mahupun negara serantau seperti Siam. Alam Melayu tidak sunyi daripada usaha-usaha yang dilakukan oleh anak watan dengan mengatur strategi untuk memerdekaan tanah air dengan slogan jihad *fisabilillah*. Jihad *fisabilillah* merupakan gerakan penting untuk menyatukan umat Islam yang dapat dikaitkan dengan pengaruh sufi dalam menghadapi kekuatan askar penjajah. Oleh itu, dalam artikel ini akan ditinjau mengenai peranan dan pengaruh sufi dalam menggerakkan jihad *fisabilillah* di alam Melayu. Selain itu juga dapat mengenal pasti beberapa tokoh sufi yang terlibat dalam memimpin perjuangan menentang penjajah serta strategi yang digunakan.

Makna Jihad dan Sufi

Jihad ialah perkataan dalam bahasa Arab yang berasal daripada kata *ja-ha-da* yang bermaksud “menuntut sehingga tercapainya matlamat” (Jumhuriyyah, 1990). Jihad juga membawa maksud “kesungguhan dan bersusah payah” (Ibn Manzur, t.th.). Menurut al-Jurjani (t.th.), jihad bermaksud “menyeru ke arah agama yang benar” (dalam segala bentuk perbuatan). Jihad secara umumnya bermaksud setiap usaha yang memerlukan pengorbanan tenaga, pemikiran dan segala keupayaan untuk menegakkan kebenaran dan memartabatkan Islam (Osman *et al.*, 2009: 58). Jihad mempunyai takrif yang berbeza mengikut situasi. Jihad meliputi semua aspek kehidupan manusia seperti jihad nafsu, jihad ilmu, jihad ekonomi, jihad politik, jihad mempertahankan kesucian Islam dan lain-lain (*Ibid*). Ia boleh dilihat dari pelbagai perspektif seperti jihad perang dan jihad diri (melawan nafsu syahwat) (Rahimin Affandi *et al.*, 2017: 92). Jihad terbahagi kepada dua iaitu jihad kecil (jasmani) dan jihad besar (rohani). Jihad rohani ialah berjuang menentang dosa dan syaitan dalam diri seseorang. Manakala dari segi fizikal pula, jihad jasmani ialah kesungguhan dalam peperangan (Noorani, 2009: 39). Dalam konteks kajian ini, jihad yang dituntut lebih menekankan konsep asal jihad, iaitu perang seperti yang dituntut oleh syarak. Secara jelas dapat difahami bahawa jihad dalam menentang musuh yang nyata bagi menjaga kesucian Islam daripada dicerobohi ialah suatu jihad *fisabilillah*.

Sementara istilah sufi merujuk kepada para ahli kerohanian dalam Islam. Perkataan sufi diambil daripada perkataan *al-Suf* iaitu bulu kambing (Muhammad Mustaffa, 1996). Daripada bentuk kata sifat sufi, diturunkan kata kerja *tasawwafa*, yang bererti “menjadi seorang sufi” atau “berusaha menjadi seorang sufi”. Menurut kamus bahasa Arab, kata *tasawwafa* bererti “dia memakai baju dari ‘wol’ (bulu), seperti misalnya *taqammasa* yang bererti “dia memakai kemeja” (*Ensiklopedi Tasawuf* (Jilid 3), 2008: 1120). Maka daripada kata *al-suf* inilah timbul kata sufi yang merujuk kepada orang atau individu Islam yang menjalani hidup secara kerohanian tanpa mengenepikan kehidupan zahir atau jasadi. Jadi, daripada istilah sufi inilah membentuk kata ‘Ahli Sufi’ dan ‘Kaum Sufi’, yang menggambarkan kehidupan mereka dalam usaha untuk mendekatkan diri kepada Allah SWT dengan cara yang digariskan menurut kaedah-kaedah *tazkiyah al-nafs*.

Penglibatan Sufi Dalam Jihad Pada Awal Islam

Bagi golongan sufi, perjuangan jihad dalam menjaga kesucian Islam merupakan tuntutan yang wajib dipikul bagi setiap Muslim yang berkemampuan. Oleh sebab itu, dalam sejarah sufi, ramai dalam kalangan pembesar-pembesar mereka turut serta berjihad dalam peperangan bagi melindungi masyarakat dan agama Islam daripada pencerobohan oleh golongan yang bencikan Islam. Dari zaman Nabi Muhammad SAW sehingga pada zaman para sahabat dan seterusnya membawa pada zaman tabiin dan tabi' tabiin, sentiasa ada golongan sufi yang tampil ke hadapan untuk mempertahankan maruah kesucian agama Islam. Proses ini berlanjut sampai ke hari ini kerana ada sahaja golongan sufi yang menjaga agama dan wilayah Islam dari dicabul oleh golongan *kuffar*.

Banyak contoh dan sejarah golongan sufi yang berperanan memberi sumbangan dalam perjuangan jihad menentang musuh Allah. Jika ditelusuri pada zaman Nabi Muhammad SAW, perjuangan jihad turut dibantu oleh para sahabat yang sufi seperti Khulafa al-Rasyidin, Huzaifah al-Yaman, Bilal bin Rabah, Abu Zar al-Ghiffari, Ammar bin Yasir, Salman al-Farisi, Shuib bin Sinan, Abu Darda' dan lain-lain. Manakala, pada zaman tabiin, antara tokoh-tokoh

sufi jihad yang terkenal seperti Uwais al-Qarni, Abu Muslim al-Khaulani, Harim bin Hayyan, Amr bin Abdullah al-Qais, Rabi' bin Khaitsam, Masruq bin Ajda al-Kufi dan Hassan al-Basri. Pada abad Kedua Hijrah, seperti Malik bin Dinar, Abdul Wahid bin Zaid, Muhammad bin Wasi', Utbah al-Ghulam, Ibrahim bin Adham, Syaqiq al-Balkhi, Ali bin Bakar dan Abdullah bin al-Mubarak. Jihad para sufi pada abad Ketiga Hijrah pula diwakili oleh tokoh-tokoh seperti Hatim al-Asham, Abu Yazid al-Bustami, Maruf al-Karkhi, Sirri al-Saqathi, Ahmad bin Ashim al-Anthaki, Ismail al-Sufi, Abu Sulaiman al-Darani, Junaid al-Baghdadi, Abu Abbas al-Thabari, Ahmad bin Khazruya dan lain-lain (al-Khatib, 2005).

Uwais al-Qarni, tokoh terbaik tabiin yang disebut dalam hadis telah banyak menyertai tentera Islam dalam ekspedisi jihad di perbatasan. Abdullah bin Salim berkata, "Uwais meninggal dunia di Azerbaijan dalam satu peperangan." Ada riwayat lain menyebut bahawa beliau terbunuh dalam Perang Siffin atau Perang Nahawand (Ibid: 41). Ibrahim bin Adham (m. 166H/783) seorang yang terkenal dengan kezuhudan dan warak telah sama-sama berjuang dengan tentera Islam di perbatasan Syria bagi menentang kerajaan Byzantine dalam banyak pertempuran dan dilaporkan terbunuh ketika ekspedisinya yang terakhir. Seterusnya, Abdullah bin al-Mubarak (m. 180H/796) turut terlibat dalam perang suci menentang kerajaan Byzantine, seorang yang terkenal gagah dan hebat dalam bermain pedang walaupun dalam banyak biografi menunjukkan bahawa beliau seorang sufi yang menahan diri dari keseronokan dunia dan ketakwaan yang tinggi. Syaqiq al-Balkhi (m. 194H/810), sufi Khurasan sebagaimana dikisahkan telah menyertai jihad malah telah bermalam di *ribat* di bandar selatan Iran sebagai sukarelawan bagi menentang kaum pagan Turks, Asia Tengah. Akhirnya, beliau telah syahid semasa ekspedisi ketenteraan tersebut (Spahic, 2014: 7).

Penglibatan Sufi Dalam Jihad Pada Zaman Moden (Abad ke-19 hingga 20)

Sepanjang zaman orang-orang sufi telah terlibat dengan banyak perjuangan jihad *fisabilillah*. Pada abad ke-19, dengan berlakunya Revolusi Industri Eropah dan penciptaan teknologi baru telah menggiatkan lagi kuasa Eropah seperti Itali, Perancis, British, Amerika Syarikat, Rusia dan lain-lain untuk memperluaskan pengaruhnya terutama di Libya, Sudan, Mesir dan beberapa wilayah di Afrika (Loqman Harith Zainol & Farid, 2020: 12). Antara tokoh sufi yang terlibat dalam penentangan terhadap penjajah pada waktu ini ialah Syeikh Umar Mukhtar dan Syeikh Abdul Qadir al-Jazairi. Syeikh Umar Mukhtar (1858–1931) salah seorang pemimpin Tarekat Sanusiyyah misalnya terlibat dalam menentang Itali di Libya. Beliau seorang yang mahir dalam strategi perang dan pandai menggunakan senjata api. Sementara Syeikh Abdul Qadir al-Jazairi (1807–1885) pula merupakan pemimpin mujahidin sufi yang bertarekat Qadiriyyah dan Shadhiliyyah. Beliau telah bangkit dengan menuangkan semangat jihad dalam kalangan ulama, tokoh masyarakat dan kabilah-kabilah bagi menyokong perjuangannya menentang Perancis di Algeria (al-Khatib, 2005: 157-158). Malah, beberapa tokoh sufi juga turut bertindak sebagai jihadis dalam menentang gerakan penjajahan seperti Muhammad al-Mahdi di Sudan, Ahmad 'Arabi dan kaum sufi di Mesir, Syeikh al-Hakimi (Yaman), Muhammad Abdullah Hassan (Somalia), Syeikh Umar al-Futi (Senegal) dan lain-lain (Ibid).

Mutakhir ini juga khususnya pada zaman moden abad ke-20, para sufi turut berdepan dengan penjajahan moden yang melibatkan kekuatan tentera berteraskan teknologi maju yang diketuai oleh Amerika Syarikat, Israel dan Rusia. Ini boleh dilihat semasa Perang Dunia Kedua (1939–1945) apabila tentera bersekutu yang diketuai oleh Amerika Syarikat, Rusia dan British telah berjaya mengalahkan pihak Kuasa Paksi yang terdiri daripada Nazi (Jerman), Fasis (Itali)

dan Jepun lalu membentuk *United Nations* (UN) atau Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu (PBB) pada tahun 1945. Tujuannya untuk mendirikan negara haram Israel pada tahun 1948 untuk bangsa Yahudi. Sebagaimana diketahui, penubuhan negara haram Israel ini menjadikan tanah Palestin sebagai penempatan awal yang lama-kelamaan membentuk sebuah negara yang kuat sehingga meminggirkan hak dan kedaulatan penduduk dan negara Palestin itu sendiri. Hamas merupakan pertubuhan pejuang yang keras menentang pendudukan Yahudi di Gaza dan Palestin amnya. Hamas telah ditubuhkan pada tahun 1987 oleh Syeikh Ahmad Yasin (1937–2004), seorang pemimpin rohani, imam dan politik yang rapat dengan gerakan Ikhwan al-Muslimin, Mesir. Cawangan ketenteraan Hamas dinamakan Brigade al-Qassam sempena nama seorang sufi yang jihadis iaitu Syeikh Izzuddin al-Qassam (1882–1935). Syeikh al-Qassam ini merupakan tokoh besar Tarekat Shadhiliyyah di Jablah, Syria dan sentiasa melaungkan jihad *fisabilillah* kepada orang Islam semasa menghadapi penjajahan Barat. Beliau pernah tinggal di Palestin dan menanamkan semangat jihad kepada penduduknya (*Ibid*: 191–192). Sehingga kini gerakan jihad membebaskan bumi Palestin dan Masjid al-Aqsa diteruskan oleh Hamas dan rakan-rakan pejuang lain.

Semasa era Perang Dingin, Soviet Union (Rusia) telah campur tangan di Afghanistan dengan membantu melindungi pemerintah Kabul yang berfahaman Marxis–Komunis. Campur tangan Soviet di Afghanistan bermula pada Disember 1979 dan berakhir pada Februari 1989. Perang di Afghanistan telah mewujudkan beberapa kumpulan Mujahidin. Kumpulan-kumpulan Mujahidin ini juga turut dipimpin oleh beberapa tokoh sufi tarekat seperti Burhanuddin Rabbani (*Jamiat-i Islami*); Sibghatullah Mujaddidi (*Jahba Nejat-i Milli*); Muhammad Nabi Muhammadi (*Haraqat Inqilab-i Islami*). Ketiga-tiga mereka adalah Naqshabandiyyah (Mohd Nasir, 2009: 129) manakala Syed Ahmed Gillani (*Harakul Jihad-e-Inkilabi*) ialah pemimpin Tarekat Qadiriyyah. Kelompok Mujahidin Afghan ini gigih menentang pencerobohan tentera Rusia di Afghanistan. Jauh sebelum itu, pemerintah Rusia turut menghadapi penentangan daripada kelompok sufi pimpinan Syeikh Mansur (m. 1793) khususnya di wilayah Chechen dan Daghestan pada akhir abad ke-17 (al-Khatib, 2005: 181–182). Selepas Syeikh Mansur ditangkap dan dipenjarakan, penentangan ini kemudian dilanjutkan oleh seorang mursyid Tarekat Naqshabandiyyah, Imam Shamil al-Daghestani (1797–1871). Beliau ialah seorang sufi terkenal dan bersahabat baik dengan Syeikh Abdul Qadir al-Jazairi dan semasa berada di Mesir mereka sering bertemu. Imam Shamil sering menang dalam tempuran dengan tentera Rusia. Pasukan jihadnya seramai 60,000 orang mempunyai kualiti yang terbaik dan strategi yang cekap kerana menjadikan hutan dan kawasan pergunungan sebagai tempat pertempuran mereka. Imam Shamil juga seorang yang kuat beribadat dan melaksanakan ajaran Islam secara *syumul*. Beliau pernah berkata, “Dalam barisan pasukan kaum Muslim, saya (Shamil) adalah perajurit terendah”. Beliau turut bertawassul dengan para wali Allah dan orang salih (*Ibid*: 182). Hal ini menggambarkan bahawa selain usaha dan perancangan yang dibuat, para sufi turut memohon pertolongan daripada Allah dengan cara tawassul yang dibenarkan oleh syarak.

KEDUDUKAN ALAM MELAYU DAN PENJAJAHAN

Alam Melayu merupakan satu wilayah yang merangkumi gugusan kepulauan yang terletak di Asia Tenggara. Rantau alam Melayu menjadi rantau politik dan ekonomi yang sangat strategik sejak dari dahulu lagi. Alam Melayu atau dipanggil juga Nusantara atau gugusan Kepulauan Melayu (*Malay Archipelago*) merangkumi sempadan luas yang terdiri daripada beberapa buah negara; Indonesia, Filipina, Brunei, Patani dan Malaysia yang terletak di antara Lautan Hindi dan Laut China Selatan (Mahayudin, 2001: 3). Malah menurut Osman *et al.* (2009), Kepulauan

Melayu merentasi seluruh Asia Tenggara sehingga membawa ke sempadan Australia yang diketahui bahawa masyarakat Melayu dikatakan merantau hingga ke luar dari Kepulauan Melayu itu lalu membentuk komuniti-komuniti misalnya di Cape Town, Afrika Selatan yang dikenali sebagai Melayu *Diaspora*.

Kedudukan Kepulauan Melayu ini menjadi penting kerana ia terletak di tengah-tengah jalan perdagangan antara Timur dan Barat. Ini ditambah pula dengan penduduk alam Melayu yang majoritinya beragama Islam dan berbangsa Melayu. Puerlak, Samudera-Pasai, Melaka, dan Aceh merupakan antara kerajaan-kerajaan awal Islam yang mempunyai kuasa maritim yang cukup luas dan berjaya menyebar luas lagi ajaran Islam sehingga menjadi dominan di alam Melayu bermula pada abad ke-12 hingga ke-19. Melaka (1262–1511) misalnya, mempunyai hubungan diplomatik dengan negara-negara luar seperti China, India, Yaman dan Empayar Uthmaniyyah. Pada zaman kegemilangannya, Melaka telah berjaya menjadi pusat perdagangan dunia sehingga digelar ‘*The Venice of the East*’ (Shamsul Amri, 2012: 30). Begitu juga dengan Aceh (1496–1873), yang berfungsi sebagai pusat penyebaran Islam turut digelar sebagai ‘Serambi Mekkah’ menandakan pengiktirafan terhadap peranan yang dimainkannya.

Gerakan Perang Salib yang berlaku antara tahun 1095 hingga 1588 telah merubah geopolitik dunia dan turut terkesan ke rantau alam Melayu. Terdapat lapan siri Perang Salib yang dilancarkan oleh tentera Salib Kristian bagi mendapatkan Baitulmaqdis (Kota Suci Tiga Agama). Perisytiharan perang ini diputuskan dalam Persidangan Clermont oleh Pope Urban II (Mohd Syukri Yeoh *et al.*, 2021: 31). Atas pengisytiharan perang ini, maka bermula Perang Salib I (1095–1099); kemudian diikuti oleh Perang Salib II (1147–1149); seterusnya Perang Salib III (1189–1192); Perang Salib IV (1202–1204); Perang Salib V (1217–1228); Perang Salib VI (1229); Perang Salib VII (1248–1254) dan terakhir Perang Salib VIII (1269–1588) (*Ibid*). Kekalahan tentera Salib dalam banyak siri peperangan dengan tentera Islam Turki Seljuk membuatkan misi Salib terarah ke rantau Nusantara.

Kerajaan Kristian Eropah seperti Sepanyol, Portugis, Belanda, Inggeris dan Perancis telah berperanan sebagai kuasa Eropah untuk menjajah negeri-negeri yang terletak di alam Melayu. Matlamat penjajahan melibat beberapa agenda iaitu apa yang diistilahkan sebagai 4G (*God, Gold, Geography* dan *Glory*). *God@Gospel* – untuk menyebarkan agama Kristian dan ajaran Bible; *Gold* – untuk mengaut hasil kekayaan negeri dijajah; *Geography* – untuk memperluaskan lagi kawasan atau wilayah kekuasaan Barat (imperialisme); dan *Glory* – mendapat kebanggaan dan pengiktirafan daripada masyarakat dan negara-negara serantau Eropah. Menurut Mohd Syukri Yeoh *et al.* (2021: 32), kehadiran kuasa Eropah ke Timur terutama ke rantau alam Melayu jelas menunjukkan bahawa tujuan penjajahan adalah lanjutan Perang Salib ke-VIII untuk menebus kekalahan Perang Salib sebelumnya di samping Kristianisasi, penguasaan ilmu peradaban dan ekonomi masyarakat alam Melayu.

Kejatuhan Melaka 1511 di tangan Portugis menandakan bermulanya era penjajahan Barat ke atas alam Melayu. Kemudian, diikuti Betawi (Batavia) di Jawa oleh Belanda melalui *Verenigde Oostindische Compagnie* (VOC) pada tahun 1602. Begitu juga dengan kerajaan Manila (Filipina) yang dijajah oleh Sepanyol 1521. Pada tahun 1824 apabila berlakunya Perjanjian Inggeris–Belanda secara langsung Tanah Melayu berada di bawah kekuasaan Inggeris. Akhirnya, Inggeris telah dilihat cuba memecahkan kesatuan umat Melayu Islam Nusantara dengan mengadakan perjanjian bersama Belanda untuk membahagikan gugusan Kepulauan Melayu kepada dua pengaruh iaitu Inggeris–Belanda (Asnarulkhadi & Jayum, 1997: 28). Hal ini secara tidak langsung memperlihatkan bahawa gerakan Kristianisasi Eropah cuba menguasai gugusan Kepulauan Melayu yang berpaksikan agama Islam. Selain gerakan

Kristian, umat Melayu Islam terutama di Selatan Thai (Patani, Yala) dan Kedah khususnya pada abad ke-18 turut mendapat tekanan dan penindasan daripada kerajaan Siam.

Bermula dengan penjajahan Portugis ke atas Melaka sehingga kedatangan Inggeris dan Sepanyol bagi mencari tanah jajahan baharu telah menyebabkan wujud penentangan daripada anak watan alam Melayu yang dijajah. Penentangan yang dilakukan ini bersifatkan semangat untuk melindungi pegangan agama Islam dan akidah masyarakat tempatan serta mengembalikan kedaulatan Daulah Islamiyyah alam Melayu. Memandangkan betapa penting rantau ini kepada *survival* umat Islam, tokoh-tokoh sufi telah memainkan peranan yang sangat penting dengan menggerakkan jihad *fisabilillah* bagi menentang penjajahan.

GERAKAN JIHAD DI ALAM MELAYU

Islam memainkan peranan yang sangat penting dalam membawa perubahan lanskap masyarakat alam Melayu. Islam dilihat telah membawa semangat rasionalisme dan intelektualisme ke segenap ceruk masyarakat tanpa mengira status atau pangkat seseorang. Penyebaran Islam ke alam Melayu yang dibawa dari Tanah Arab oleh mubaligh-mubaligh Islam telah mendapat sambutan daripada pihak pemerintah dan rakyat jelata amnya. Walaupun kata putus tentang kedatangan Islam ke alam Melayu masih belum diperoleh, namun secara umumnya, sarjana telah sependapat menyatakan bahawa pada abad ke-14, Islam telah bertapak kukuh di rantau ini. Catatan Ibnu Battutah dalam *Rihlahnya* menyatakan bahawa pada tahun 1345, Pasai di Sumatera merupakan sebuah kerajaan Islam (Ibnu Battutah, 2010). Sarjana lain, C.A. Majul menyatakan, Islam telah tersebar di Filipina sekurang-kurangnya pada abad ke-14 (Majul, 1988). Malah lebih awal mungkin pada abad ke-12, Kedah telah berjaya diislamkan oleh pendakwah sufi, Syeikh Abdullah al-Qumairi (m. 531 H/1137), apabila rajanya yang bernama Maharaja Derbar/Durbar Raja II atau Phra Ong Mahawangsa memeluk Islam dan kemudian menukar nama baginda kepada Sultan Muzaffar Shah I yang mangkat pada 13 Safar 575H/1179 (Farish, 2008: 25-28). Justeru, pengislaman kerajaan Puerlak (Perlak), Pasai, Melaka, Demak, Aceh, Patani, Mataram, Sulu, Brunei, Kedah dan sebagainya menandakan bahawa Islam menjadi kuasa dominan menggantikan pegangan agama Hindu-Buddha yang bertapak kuat sebelum ini.

Sehingga abad ke-19 semasa kehadiran kuasa Barat, Islam telah mempunyai tapak yang kukuh di alam Melayu. Masyarakat Islam telah mempunyai satu sistem politik dan pemerintahan yang kukuh dan sistematik, sistem perundangan yang berlandaskan ajaran Islam, sistem perekonomian yang baik dan sistem sosial yang dinamik. Sebagai contohnya, dalam konteks perundangan, undang-undang Islam telah dijadikan sebagai panduan dalam proses keadilan berdasarkan hukum syarak, umpamanya Hukum Kanun Melaka, Kanun Pahang dan Kanun Johor. Malah yang lebih penting lagi kedatangan kuasa penjajah Barat ke rantau alam Melayu telah menerima tentangan hebat daripada penduduk tempatan dan mereka telah menjadikan agama Islam sebagai landasan perjuangan yang penting melalui slogan perang jihad *fisabilillah*. Islam dilihat sebagai menjadi sumber kekuatan dalam usaha mereka menentang ancaman penjajah (Abdullah Zakaria *et al.*, 2000: 106).

Penjajahan yang melibatkan tempoh beberapa abad oleh kuasa Barat seperti Portugis, Belanda, Sepanyol, Inggeris dan Perancis telah menggerakkan penduduk tempatan untuk bangkit menentang. Hampir 500 tahun sebahagian wilayah atau negeri di alam Melayu telah dijajah oleh kuasa Barat di samping perluasan kuasa oleh Siam di utara Semenanjung Tanah

Melayu seperti Patani, Yala dan lain-lain. Dalam tempoh ini maka telah bangkit usaha daripada para ulama yang mengamalkan ajaran tarekat untuk menentang pihak penjajah bagi membebaskan tanah air. Melalui kepimpinan ulama yang dipanggil sebagai sufi atau ulama kerohanian inilah secara langsung mencabar kuasa Eropah dan Siam di alam Melayu.

Portugis merupakan kuasa Eropah pertama yang menjajah di alam Melayu setelah berjaya menewaskan kerajaan Melaka pada 24 Ogos 1511. Dengan tertewasnya Melaka, maka menandakan telah bermulanya penjajahan kuasa Barat ke atas alam Melayu. Kronologi penjajahan di alam Melayu bermula dengan Melaka (1511), Maluku (1512) – Portugis, Manila (1521) – Sepanyol, Betawi (1602) – Belanda, Tanah Melayu (1824) – Inggeris dan Brunei (1906) – Inggeris (Namri, 8 Mei 2018). Sebagaimana disebutkan, atas semangat agama dan keimanan, penduduk tempatan yang dipimpin oleh orang-orang sufi telah bangun menentang pihak penjajah dengan slogan jihad *fisabilillah*. Berikut dipaparkan beberapa gerakan penentangan orang-orang sufi terhadap kuasa Barat dan Siam di alam Melayu:

1. Penentangan Terhadap Penjajah Portugis di Melaka

Perjuangan untuk mendapatkan Melaka adalah satu misi penting kerana Melaka dianggap sebagai salah satu kekuatan perdagangan bagi kota suci Mekkah. Ucapan Alfonso de Albuquerque menggambarkan akan hal ini. Panikkar menukil kata-kata Alfonso selepas berjaya meruntuhkan peradaban Islam Melaka dengan katanya:

*I hold it certain that if we take this trade of Malacca away from them (the Moors)
Cairo and Mecca will be entirely ruined and Venice will receive no spiciries unless
her merchants go and buy them in Portugal.*

(dlm. Mohd Syukri Yeoh et al., 2021: 32)

Gerakan penentangan awal mengusir Portugis dari bumi Melaka dipimpin oleh Sultan Mahmud Shah sendiri dengan dibantu oleh putera baginda, Sultan Ahmad. Sultan Mahmud dan Sultan Ahmad terus-menerus melancarkan serangan ke atas Portugis, namun dengan mudah dapat dipatahkan oleh mereka. Walau bagaimanapun dalam menghadapi Portugis, Sultan Ahmad memperlihatkan semangat kepahlawan yang tinggi. Dalam kalangan tentera Melaka, mereka dibekalkan semangat kepahlawan Islam melalui pembacaan hikayat-hikayat Melayu-Islam seperti *Hikayat Amir Hamzah* dan *Hikayat Muhammad Ali Hanafiyah* sebelum mereka turun bertempur (Abdul Rahman, 2016: 345-346). Kedua-dua hikayat ini menceritakan tentang kehebatan kepahlawan Amir Hamzah, seorang tokoh yang dikaitkan dengan bapa saudara Nabi SAW, Sayidina Hamzah dalam kesusasteraan Islam serta Muhammad Ali Hanafiyah iaitu anak kepada Sayidina Ali dengan isteri lain (bukan Sayidatina Fatimah az-Zahra) yang sememangnya wujud secara *reality* dalam sejarah Islam (Ibid: 347-354).

Di dalam *Hikayat Hang Tuah* ada menyebut berkenaan pertempuran Laksamana Hang Tuah dengan tentera-tentera Portugis. Mengikut hikayat tersebut, Hang Tuah ada melaungkan kata-kata keramat “*Takkan Melayu Hilang di Dunia*” dan “*Pantang Melayu Surut Pulang*” bagi menyuntik semangat patriotik kepada pejuang-pejuang Melayu dalam menghadapi musuh-musuhnya. Dikisahkan juga, Hang Tuah dan perajurit-perajurit Melaka telah menyerang tentera-tentera Portugis sehingga terbunuh dan merosakkan kapal-kapal mereka (Syed Ahmad

et al., 2012: 21-22). Di samping Laksamana Hang Tuah, isteri kepada Sultan Mahmud Shah iaitu Tun Fatimah binti Tun Mutahir juga mempunyai sifat-sifat kepahlawan dan pandai bersilat. Beliau pernah keluar dari istana bagi menentang tentera-tentera Portugis yang mengiringi Diego de Lopez, yang membuat kacau di pasar sehingga mereka lari ke kapal. Peristiwa ini ada dirakam oleh Harun Aminurrashid, seorang sasterawan dalam bukunya yang berjudul *Tun Fatimah* (*Ibid*: 55).

Serangan-serangan ke atas Portugis yang berkubu di Kota A Famosa (dibina pada tahun 1511 dan siap pada tahun 1512) oleh perajurit Melaka telah berkurangan selepas hukuman bunuh dijatuhkan oleh Sultan Mahmud ke atas puteranya sendiri, Sultan Ahmad, atas sebab-sebab tertentu. Tambahan pula, setelah kemangkatan Sultan Mahmud Shah di Kampar pada tahun 1528 serta serangan Portugis ke atas petempatan-petempatan baharu baginda, maka berakhirlah siri-siri penentangan orang-orang Melaka terhadap Portugis (Abdul Rahman, 2016: 346).

Peringkat seterusnya ialah gerakan jihad melawan Portugis di Melaka telah digalas oleh kesultanan Aceh. Angkatan tentera Aceh telah melancarkan beberapa siri peperangan terhadap kedudukan Portugis di Melaka sejak tahun 1537, namun ia menemui kegagalan. Pada November 1628, salah seorang ulama sufi Aceh iaitu Syeikh Shamsuddin al-Sumatera'i telah memimpin jihad di Melaka sehingga Portugis berjaya ditewaskan pada tahun itu juga. Kemudian, Portugis cuba mendapatkan bantuan sekutunya di Goa, India dan mencari sekutu daripada kalangan raja-raja Melayu. Setelah lebih setahun Aceh menguasai Melaka, pada Februari 1630, sekutu Portugis dari Pahang telah datang membantu serentak dengan ketibaan kapal Portugis dari Goa. Satu serangan telah diatur oleh Portugis dengan bantuan dari Pahang. Akibatnya, Melaka berada dalam keadaan tidak terkawal lalu diserbu oleh pihak musuh sehingga ramai tentera Aceh telah syahid, termasuk Syeikh Shamsuddin sendiri. Beliau diberitakan syahid pada hari Isnin, 12 Rejab 1039H bersamaan 24 Februari 1630 dan dimakamkan di Kampung Ketek, Melaka (Ahmad Arif, 2021: 58-59).

2. Penentangan Terhadap Penjajah Sepanyol di Sulu

Masyarakat Sulu di bahagian selatan Filipina telah menjadikan Islam sebagai tunjang penting mereka dalam usaha menentang Sepanyol. Sepanyol yang menjalankan dasar penyebaran Kristian secara aktif menerima tentangan hebat daripada kesultanan Sulu sejak abad ke-16 lagi dan sepanjang tempoh itu, kesultanan Sulu sering sahaja menjadikan Islam sebagai sumber kekuatan dan penyatuan rakyatnya. Malahan dalam kalangan pejuang Moro telah timbul satu amalan yang disebut sebagai *Juramentado* iaitu kesanggupan mengorbankan nyawa sewaktu keluar berperang dengan Sepanyol (Abdullah Zakaria *et al.*, 2000: 106).

3. Penentangan Terhadap Penjajah Belanda di Indonesia

Kemasukan Belanda ke Jawa terutama selepas Betawi diletakkan di bawah VOC telah menyebabkan pengikut-pengikut sufi bangkit melawan penjajahan Belanda. Islam juga dilihat sebagai asas penyatuan masyarakat Jawa terutama ketika meletusnya Perang Jawa (1825–1830) yang dipimpin oleh Pangeran Diponegoro (1785–1855), iaitu seorang pengikut Tarekat Qadiriyah (Suteja, 2016: 24). Malahan Pangeran Diponegoro pernah dianggap sebagai kelahiran Imam Mahdi. Meskipun anggapan ini kemudiannya gugur begitu sahaja, namun

setidak-tidaknya ia membayangkan bahawa betapa besar serta kuatnya ikatan antara agama Islam dengan usaha penentangan penjajahan (Abdullah Zakaria *et al.*, 2000: 107). Pangeran Diponegoro bukan setakat jeneral perang malah beliau turut mendapat nasihat daripada beberapa tokoh sufi dan tarekat termasuk Kiayi Mojo dalam melancarkan jihad *fisabilillah*. Selain Pangeran Diponegoro dan Kiayi Mojo, di Banjarmasin terdapat seorang ulama sufi iaitu Haji Buyassin yang menaikkan semangat jihad dalam perang rakyat Banjarmasin di bawah pimpinan Pangeran Antasari. Banjarmasin diisyiharkan sebagai negara Islam oleh Pangeran Antasari dan beliau sendiri memakai gelaran *Amirudin Khalifat al-Mukminin* (*Ibid*).

Di Riau, peranan orang-orang Bugis terutama di bawah kepimpinan Yamtuan Muda Riau ke-IV, Raja Haji bin Opu Daeng Chelak (1727–1784) telah meniup semangat jihad *fisabilillah* dalam kalangan perajurit Bugis menentang Belanda. Raja Haji sendiri turut berperang dan mengatur strategi dengan menjadikan Teluk Ketapang di Melaka sebagai markas gerakannya. Dalam serangan terakhir beliau ke atas Belanda yang berkubu di kota Melaka itu, Raja Haji telah berperang hingga ke titisan darah terakhir (Abdul Rahman, 2016: 373-375). Hal ini ada dikisahkan dalam *Tuhfat al-Nafis* sebagaimana berikut:

Maka Yang di-Pertuan Muda Raja Haji pun menyuruh panglimanya keluar mengamuk. Maka adalah Raja Haji itu *istiglal* ia dengan membaca *Dalail Khairat* ... Maka Yang di-Pertuan Muda Raja Haji pun menghunus badiknya dan sebelah tangannya memegang *Dalail Khairat*. Maka dipeluk oleh beberapa orang maka di dalam tengah berpeluk-peluk itu maka Yang di-Pertuan Muda Raja Haji pun kenalah peluru baris senapang. Maka ia pun rebahlah mangkat syahid *Inna-lillahi wa-inna ilaihi raji'un*.

(dlm. Abdul Rahaman, 2016: 375)

Raja Haji merupakan seorang yang kuat berpegang pada agama di samping juga seorang sufi. Hal ini dibuktikan apabila beliau dikhabarkan dalam *Tuhfat al-Nafis* sentiasa mengambil kesempatan (*istiglal*) dengan membaca selawat *Dalail Khairat*. Kitab selawat *Dalail Khairat*¹ ini merupakan susunan ulama sufi terkenal iaitu Syeikh Muhammad bin Sulaiman al-Jazuli (1404–1465), seorang tokoh besar dalam Tarekat Shadhiliyyah (*Ibid*: 382; Ahmad Arif, 2021: 79). Raja Haji telah syahid semasa berperang menentang Belanda di Teluk Ketapang, Melaka. Jenazahnya dibawa ke Melaka dan diuruskan oleh orang-orang Melayu di Melaka yang turut bersedih dengan pemergian pahlawan Melayu–Bugis berjiwa besar itu. Beliau telah dikebumikan di kaki Bukit Saint Paul, Melaka. Selepas beberapa lama, waris-waris beliau menuntut jenazah tersebut untuk dibawa pulang dan kemudian dikebumikan di Pulau Penyengat Indera Sakti, Riau, Indonesia (Ahmad Arif, 2021: 81).

¹ Mengenai kitab *Dalail Khairat*, terdapat kisah tentang bagaimana mulanya Syeikh Muhammad al-Jazuli menyusun kitab tersebut. Dikisahkan, pada suatu hari, beliau hendak mengambil wuduk untuk bersolat, tetapi tidak ada air dalam perigi. Tiba-tiba datang seorang budak perempuan dari sebelah atas, lalu terus meludah ke dalam perigi itu. Tanpa disangka, dengan segera airnya naik sehingga Syeikh al-Jazuli dapat berwuduk. Apabila beliau bertanya kepada budak perempuan tersebut, bagaimana dia mendapat karamah itu, lalu dia menjawab, “Kerana saya memperbanyak membaca selawat kepada Nabi SAW.” Setelah mendengar kata-kata tersebut, beliau lantas bersumpah akan menyusun sebuah kitab yang mengandungi selawat. Oleh sebab itulah, makam Syeikh al-Jazuli dikatakan berbau harum dan wangi semerbak kerana beliau sentiasa melazimi selawat semasa hidupnya (Abdul Rahman, 2016: 382-383).

Sementara itu, di Aceh telah bangkit seorang ulama sufi bernama Teungku Cik di Tiro (1836–1891). Nama sebenar beliau ialah Syeikh Muhammad Saman Tiro bin Syeikh Ubaidillah. Beliau dilahirkan pada tahun 1836 di Tiro, Aceh. Beliau belajar agama di dayah-dayah sekitar Aceh dan melanjutkan pengajian ke Mekah. Sekembalinya dari Mekah, beliau telah terlibat dalam gerakan jihad menentang Belanda. Beliau menjadi pemimpin pasukan gerila sejak 1881 sehingga beliau syahid pada tahun 1891 (Hasmy, 1983: 209).

4. Penentangan Terhadap Penjajah Inggeris di Tanah Melayu

Pengaruh Inggeris mula bertapak di Tanah Melayu pada 11 Ogos 1786 selepas Francis Light menduduki Pulau Pinang dengan memberikan janji kosong kepada Sultan Kedah. Sementara itu, pada 6 Februari 1819 pula Stamford Raffles telah menduduki Singapura setelah membuat janji dengan Temenggung Abdul Rahman. Sejak itu, dari semasa ke semasa penjajah Inggeris cuba menguasai keseluruhan Tanah Melayu (Asnarulkhadi & Jayum, 1997: 28). Hasilnya Inggeris telah berjaya membentuk beberapa sistem pentadbiran bermula dengan penubuhan Negeri-negeri Selat (NNS) 1826, Negeri Melayu Bersekutu (NMB) 1896 dan Negeri Melayu Tidak Bersekutu (NMTB) 1909 (Jayum, 2007: 13-14). Dengan terbentuknya sistem pentadbiran tersebut, maka bermulalah episod penjajahan Inggeris di Tanah Melayu. Tidak sebagaimana penjajah sebelum ini iaitu Portugis dan Belanda yang menjajah secara langsung, Inggeris menggunakan taktik penguasaan secara *flexible*, iaitu mereka menjalankan sistem naungan atau *protectrate*. Hal ini bermaksud struktur-struktur politik yang sedia ada di sesuatu kawasan terus dikekalkan, walaupun semuanya diletakkan di bawah penguasaan pegawai Inggeris dan di mana-mana yang perlu kuasa diwakilkan kepada pegawai-pegawai tempatan yang sanggup tunduk di bawah pemerintahan Inggeris (Fadhullah, 2000: 16).

Penentangan terhadap penjajah Inggeris di Tanah Melayu telah digerakkan oleh masyarakat tempatan. Antara negeri-negeri Tanah Melayu yang bangkit melancarkan jihad *fisabilillah* ialah Terengganu, Pahang dan Kelantan. Kepimpinan itu diketuai oleh mereka yang beraliran sufi. Di Terengganu misalnya, usaha penentangan digerakkan oleh Tokku Paloh atau Syed Abdul Rahman bin Syed Muhammad (1817–1917). Tokku Paloh merupakan penasihat kepada Sultan Zainal Abidin III dan sekali gus mempunyai kedudukan yang tinggi dalam pentadbiran Terengganu. Tokku Paloh ialah salah seorang pentadbir yang bijak dan sepanjang beliau menjadi penasihat kepada Sultan Zainal Abidin III, Inggeris tidak berjaya menguasai negeri Terengganu. Tokku Paloh juga seorang yang mahir dalam selok-belok muslihat Inggeris kerana berjaya menyembunyikan rombongan pejuang Pahang yang lari ke Terengganu bagi mendapatkan perlindungan beliau. Atas pandangan dan doa serta azimat yang dititipkan oleh Tokku Paloh, maka pejuang Pahang yang diketuai oleh Dato' Bahaman telah melancarkan perang jihad ke atas Inggeris (Muhammad, 1991).

Selepas kematian Tokku Paloh pada tahun 1917, perjuangan menentang Inggeris telah diteruskan oleh muridnya, Haji Abdul Rahman Limbong (1868–1929) iaitu seorang tokoh agama yang terkenal dan pengikut Tarekat Naqshabandiyah yang diambil silsilahnya melalui Tokku Paloh. Perjuangan Haji Abdul Rahman Limbong telah mendapat restu dan kerjasama daripada tokoh-tokoh agama lain seperti Syed Saggaf (anak Tokku Paloh) dan Haji Musa Minangkabau serta pemimpin tempatan seperti Che Man Pendekar, Abdullah Jurukaka, Penghulu Salleh, Haji Zakaria, Ismail Par, Mat Zin dan Lebai Abdul Rahman (Muhammad, 1991; Asnarulkhadi & Jayum, 1997: 45). Haji Abdul Rahman Limbong merupakan pencetus kepada kebangkitan kaum tani bermula pada tahun 1921 hingga 1928. Dalam kekacauan di Ulu

Terengganu pada tahun 1928, beliau telah dituduh sebagai dalang utama sehingga J.L. Humphreys, Penasihat Inggeris telah membuat laporan dengan menyifatkan penentangan oleh pengikut ulama itu sebagai penderhaka. Akibat daripada itu, Haji Abdul Rahman Limpong dibuang negeri ke Mekah untuk meredakan suasana ketegangan sosio-politik dalam negeri (Muhammad, 1991: 196-197).

Sementara itu di Kelantan, perjuangan menentang Inggeris telah dilancarkan oleh Tok Janggut. Tok Janggut (1853–1915) atau nama sebenarnya ialah Haji Mat Hassan bin Panglima Munas. Beliau merupakan seorang tokoh agama yang pernah menuntut di Masjidil Haram, Mekah di bawah bimbingan Syeikh Ahmad bin Muhammad Zain al-Fatani, salah seorang ulama tersohor alam Melayu. Daerah Jeram yang merupakan tempat kelahiran Tok Janggut telah dijadikan sebagai pusat anti Inggeris di Kelantan. Tok Janggut mempunyai hubungan yang rapat dengan pejuang Pahang seperti Tok Gajah, Dato' Bahaman dan Mat Kilau kerana mereka pernah bersembunyi di Jeram semasa menjadi buruan pihak Inggeris dahulu (Abdul Rahman, 2016: 501). Gerakan Tok Janggut untuk membebaskan negerinya daripada penjajahan Inggeris bagaimanapun gagal apabila beliau sendiri gugur syahid dalam pertempuran di Kampung Dalam Pupoh. Para pengikutnya seperti Paia, Mamat Pak Laboh, Haji Chik, Penghulu Drahman dan lain-lain telah diburu dan ditawarkan ganjaran kepada sesiapa yang berjaya menangkapnya (Ibid: 525-527).

Pahang merupakan salah sebuah negeri di pantai timur yang terlibat dalam gerakan jihad *fisabilillah* menentang Inggeris. Penentangan orang Pahang terhadap penjajah Inggeris berlaku pada sekitar tahun 1891 hingga 1895 (Asnarulkhadi & Jayum, 1997: 42). Penentangan ini diketuai oleh Dato' Bahaman (1824–1977), Tok Gajah Imam Rasu (m. 1901) dan Mat Kilau (1847–1970) dengan dibantu oleh ramai pahlawan Pahang seperti Mat Lela, Awang Nong, Teh Ibrahim, Imam Perang Yusuf dan lain-lain lagi. Penentangan terhadap Inggeris bermula apabila Inggeris melantik J.P. Rodger sebagai Residen Pahang pada tahun 1888 dan setelah beliau memperkenalkan jawatan ‘Pemungut dan Majistret’. Keadaan ini telah menyebabkan kuasa dan pengaruh para pembesar semakin berkurangan ke atas kawasan-kawasan yang dikuasai oleh mereka. Ditambah pula dengan campur tangan Inggeris sebagai kuasa *kuffar* dalam sistem pentadbiran tradisi, sesetengah pembesar seperti Dato' Bahaman dan Tok Gajah tidak senang hati. Keadaan inilah yang telah membawa kepada terbentuknya pasukan jihad *fisabilillah* Pahang yang diketuai oleh Dato' Bahaman, Tok Gajah dan Mat Kilau lantas menyerang Inggeris di Balai Polis Lubuk Trua dan menawan Temerloh pada tahun 1891 (Ibid). Selain itu, pasukan mereka turut menyerang balai polis di Kuala Tembeling dan menawan kubu Inggeris di Jeram Ampai. Walau bagaimanapun, dalam tahun yang sama, Inggeris berjaya menawan kembali kubu Dato' Bahaman di Jeram Ampai. Penentangan selama lima tahun ini menyebabkan Inggeris mengalami kerugian yang besar. Satu gerakan memburu pejuang-pejuang Pahang telah dilancarkan secara besar-besaran namun menemui kegagalan. Dato' Bahaman bersama para pengikutnya telah melarikan diri ke Terengganu, Kelantan, dan akhirnya ke Siam.

Tok Gajah, Dato' Bahaman dan Mat Kilau bukan sahaja pahlawan dan pendekar, mereka juga alim dalam keagamaan kerana pernah menuntut ilmu agama dengan Tuan Guru Haji Montok (Mufti I Pahang), Haji Daud, Haji Ishak (ulama di Pulau Tawar) dan juga dengan Tokku Paloh, ulama tarekat di Terengganu. Adalah dipercayai bahawa mereka bertiga turut mengambil amalan kesufian dengan menjadikan *dhikr* Tarekat Naqshabandiyah yang diambil daripada Tokku Paloh (Mohd Faizal, 2017: 54-55) sebagai bekal diri bagi menghadapi pihak Inggeris. Dengan kecekapan yang dimiliki serta mahir dalam selok-belok ilmu hutan, pejuang

Pahang berjaya meloloskan diri daripada tangkapan Inggeris dan anasir-anasir asing yang ingin membahayakan perjuangan mereka. Hal ini terbukti apabila pihak Inggeris tidak berjaya menangkap mereka dan telah menghabiskan wang sebanyak \$7,393.83 (dalam tempoh tiga bulan, April–Jun 1895) dalam usaha menangkap pejuang-pejuang Pahang (Noriah, 1996: 33).

5. Penentangan Terhadap Penjajahan Siam di Kedah dan Patani

Siam ialah salah satu kuasa politik yang agak kuat di rantau Asia Tenggara. Siam telah banyak kali menyerang Kedah dan Patani. Orang-orang Islam Kedah dan Patani juga mencatat sejarah gemilang dalam perjuangan menentang penjajahan Siam. Sejak sebelum kedatangan Islam, iaitu abad ke-16, Patani telah pun berada di bawah naungan kerajaan Ayudhya (Siam) (Auni, 2018: 249). Kedah telah berjaya ditawan oleh Siam pada tahun 1821 dan berada di bawah pentadbiran Siam sehingga tahun 1842 (Abdul Rahman, 2016: 424). Dalam tempoh tersebut, beberapa siri penentangan telah dilakukan terhadap penjajah Siam. Begitu juga di Patani apabila Islam berkembang, pengaruh jihad menentang penjajah semakin kuat atas dorongan untuk membebaskan diri daripada pemerintahan kafir. Sejarah perjuangan rakyat Patani bagi membebaskan pengaruh Siam amat panjang bermula sejak zaman Sultan Muzafer Shah iaitu pada tahun 1564 lagi namun tidak berhasil. Ia kemudian diteruskan oleh kesultanan Patani yang lain seperti Sultanah Hijau (1584–1616), Raja Ungu (1624–1635), apabila mereka berjaya mematahkan serangan Siam sehingga masa pemerintahan Sultanah Kuning (1635–1688) yang menjalankan dasar berbaik-baik dengan Siam (Auni, 2018: 249–250).

Antara orang-orang sufi yang terlibat dalam penentangan terhadap Siam ialah Syeikh Abdul Samad al-Falimbani, Syeikh Daud al-Fatani, Tok Bendang Daya dan ramai lagi. Syeikh Abdul Samad al-Falimbani (1711–1828) merupakan ulama sufi yang banyak terlibat dalam perang jihad menentang Siam bagi membantu angkatan jihad Kedah dan Patani. Pada tahun 1244H, Syeikh Abdul Samad al-Falimbani telah terlibat dalam perperangan jihad menentang Siam sehingga ke wilayah Hatyai, Senggora dan Lingor. Beliau diberitakan menjadi korban syahid dalam masa-masa perang antara Kedah dan Patani melawan penjajah Siam (Ahmad Atoa *et al.*, t.th.: 185). Begitu juga dengan Syeikh Daud al-Fatani (1720–1879) yang turut bersama-sama Syeikh Abdul Samad memerangi Siam. Walaupun Syeikh Daud ialah seorang Syeikh Mursyid Tarekat Shattariyyah dan pengajar agama di Masjidil Haram, Mekah yang terkenal dalam kalangan pelajar Nusantara, tetapi beliau tetap meniup semangat jihad kepada para penziarah dan jemaah haji dari Patani dan Kedah untuk bangkit menentang Siam (Auni, 2018; Ahmad Atoa' *et al.*, t.th.). Beliau malah turut turun padang berjuang bersama-sama rakyat Patani dan Kedah sehingga ramai daripada mereka terkorban dan terpaksa berundur ke negeri-negeri Semenanjung Melayu seperti Kelantan, Terengganu dan Pahang. Syeikh Daud sendiri dikatakan telah berundur sehingga ke Pulau Duyung, Terengganu (Abdul Rahman, 2016: 449), malah keturunan Syeikh Abdul Samad al-Falimbani seperti Syeikh Abdul Rahman, Tok Senik dan Tuan Wok telah berundur ke Beserah, Pahang dan Kemaman serta menjadi pendakwah di sana (Mohd Faizal, 2017: 57).

Di samping Syeikh Abdul Samad dan Syeikh Daud, terdapat seorang lagi ulama sufi yang terlibat dalam membantu angkatan Kedah dan Patani melawan Siam iaitu Syeikh Haji Wan Mustafa al-Fatani (1747–1867). Beliau juga dikenali dengan gelaran Tok Bendang Daya, pengasas Pondok Bendang Daya yang juga seorang hulubalang Patani yang sangat handal. Syeikh Mustafa ini pula ialah sahabat kepada Syeikh Daud al-Fatani. Kedua-dua mereka ikut berperang melawan Siam bersama-sama dengan Syeikh Abdul Samad al-Falimbani dalam

membantu angkatan jihad dari Patani dan Kedah pada waktu itu (Tengku Yusuff, 2020: 2-3). Diketahui juga, Haji Uthman Senik atau Tok Montok (Mufti I Pahang) mengambil kesempatan untuk mendalami ilmu agama dengan tokoh ini dan pada masa yang sama turut membantu melawan Siam. Kebanyakan wirid yang diajar oleh Haji Uthman berasal daripada gurunya, Tok Bendang Daya yang diambil daripada Syeikh Abdul Samad al-Falimbani (Amnah Saayah *et al.*, 2021: 191-192).

PENGARUH SUFI DALAM KEBANGKITAN JIHAD ALAM MELAYU

Sufi sebagaimana diterangkan di atas mempunyai pengaruh yang sangat signifikan dengan gerakan jihadis di alam Melayu. Istilah sufi itu sendiri dapat dikaitkan dengan mujahadah dalam memerangi hawa nafsu dalam konteks jihad besar yang ditekankan dalam proses penyucian diri. Maka apatah lagi apabila ia melibatkan konteks yang lebih luas yang memerlukan usaha dan tenaga di medan perjuangan bersenjata dalam mempertahankan tanah air daripada pencerobohan asing. Justeru, pengaruh sufi dapat dilihat dalam beberapa konteks penting antaranya dari sudut kepimpinan, strategi yang digunakan, peranan tarekat, penulisan kitab dan unsur keluarbiasaan yang terdapat pada diri seseorang tokoh sufi itu.

Kepimpinan ialah aspek penting dalam melihat kepada keberkesanan kumpulan yang dipimpin atau ditadbir oleh mereka. Ia melibatkan proses pengarahan dan mempengaruhi ahli-ahli pasukan agar aktiviti yang dilakukan dapat dilaksana sebagaimana yang dirancang serta mencapai objektif yang ditetapkan (Sabri *et al.*, 2004: 279). Seseorang pemimpin perlu mempunyai ciri-ciri tertentu yang membolehkan mereka dihormati dan disanjung sebagai seorang pemimpin. Antara ciri yang boleh diketengahkan seperti tegas, karismatik, konsisten, bertanggungjawab, berani dengan risiko, setia dan mempunyai wawasan (*Ibid*).

Dalam kebangkitan semangat jihad menentang penjajahan di alam Melayu, muncul beberapa tokoh sufi yang berjaya memimpin sama ada di peringkat negara, negeri maupun gerakan-massa menghadapi asakan kuat pihak penjajah. Tokku Paloh misalnya ialah seorang ulama-pentadbir yang hebat apabila dapat membendung pengaruh Inggeris dari campur tangan dalam pentadbiran Terengganu. Hal ini terbukti dalam salah satu rundingan antara Sultan Zainal Abidin III dengan pegawai Inggeris, W.L. Conlay, baginda telah mengarahkan pihak Inggeris supaya berunding secara langsung dengan Tokku Paloh. Sultan berkata kepada wakil Inggeris, “*Terengganu ini ada tuannya, sila berunding dengan tuannya*” (Abdul Ghani, 1993: 39). Perkataan ‘tuannya’ yang dimaksudkan di sini ialah merujuk kepada Syed Abdul Rahman bin Syed Muhammad al-Aiydrus atau Tokku Paloh. Ini menunjukkan bahawa Sultan Zainal Abidin III amat menghormati ketokohan Tokku Paloh selaku guru baginda di samping sebagai seorang ulama tersohor yang banyak ilmunya serta bijak mentadbir.

Bertepatan dengan konsep jihad yang menetapkan bahawa perlu berusaha bersungguh-sungguh sehingga tercapai matlamat, merupakan salah satu ciri kepimpinan para sufi yang muktabar. Syeikh Wan Ahmad al-Fatani ialah seorang ulama sufi yang prolifik dalam menyalakan obor jihad tentang bahaya ancaman Kristian di samping menyedarkan murid-muridnya akan penting menyertai politik Islam dalam menghadapi arus penjajahan intelektual dan fizikal negara-negara Islam. Syeikh Wan Ahmad dengan kredibiliti sebagai seorang yang berani dan lantang tanpa rasa takut dan silu mengkritik dan mengecam cengkaman pengaruh penjajah Eropah. Kelantangan suara beliau dalam menyalakan obor perjuangan telah menampilkan beliau sebagai ulama aktivis dan pejuang pembebasan dan kemerdekaan di barisan

depan pada akhir abad ke-19 dan awal abad ke-20 (Auni, 2018: 172). Oleh kerana itu, dapat dilihat pengaruh Syeikh Wan Ahmad melalui murid-muridnya yang bertebaran di rantau alam Melayu yang meniupkan semangat membebaskan tanah air daripada penjajahan Barat. Antara yang terkenal seperti Tok Kenali – pengasas Majalah Pengasoh dan ahli MAIK, Syeikh Sulaiman al-Rasuli – pendiri Persatuan Tarbiyyah Islamiyyah (PERTI) di Indonesia, Syeikh Abdullah Fahim – peletak tarikh kemerdekaan Malaya, Syeikh Muhammad Said al-Linggi – penyebar Tarekat Ahmadiyyah di alam Melayu, Syeikh Tahir Jalaluddin – tokoh *reformist* atau kaum muda dan lain-lain (Tengku Yusuff, 2020).

Di Banten, muncul seorang tokoh sufi yang cukup berkarismatik iaitu Syeikh Yusuf Tajul Khalwati (1626–1699), kelahiran Makassar. Beliau ialah seorang ulama tasawuf dan seorang Syeikh Mursyid yang memimpin Tarekat Khalwatiyyah. Semasa di Banten, beliau mendapat sokongan yang kuat daripada Sultan Abdul Fattah yang kemudiannya terlibat secara langsung dalam jihad menentang Belanda pada Mac 1682 hingga Ogos 1682. Pada awal tahun 1683, Sultan Abdul Fattah ditangkap oleh Belanda dan dipenjarakan di Batavia sehingga meninggal dunia pada tahun 1692. Syeikh Yusuf kemudiannya mengambil alih teraju kepimpinan mujahidin dan mengisytiharkan jihad *fisabilillah* dan perang gerila di seluruh Jawa Barat. Dengan kepimpinan beliau, seramai 5,000 orang tentera Islam telah digerakkan bagi kempen beliau menentang Belanda. Walau bagaimanapun, pertempuran sengit telah berlaku sehingga Syeikh Yusuf ditangkap pada 14 Disember 1683 lalu dibuang ke Ceylon pada tahun 1684 dan kemudiannya pada tahun 1694 dibuang pula ke Cape Town, Afrika Selatan (Ahmad Atoa' *et al.*, t.th.: 184). Disebabkan pengaruh dan kepimpinan Syeikh Yusuf yang sangat ditakuti oleh Belanda menyebabkan beliau dibuang negeri dan bukannya dijatuhan hukuman mati sebagaimana lazimnya seseorang yang dianggap sebagai pemimpin pemberontak. Hal ini kerana, Belanda mengetahui akan pengaruh dan karisma Syeikh Yusuf sebagai seorang pemimpin sufi yang mempunyai ramai pengikut berkemungkinan dikhawatir akan membangkitkan tindak balas daripada pengikutnya serta akan membahayakan kedudukan Belanda di Jawa.

Selain itu **tarekat juga merupakan saluran yang penting** dalam mempengaruhi dan mendorong berlakunya beberapa gerakan jihad di alam Melayu. Sejarah membuktikan bahawa peranan tarekat telah banyak menyumbang ke arah jihad *fisabilillah* apabila berjaya menggerakkan para pengikut untuk turut bergabung membentuk pasukan menentang penjajah. Dalam sejarah Kesultanan Banten pernah terdapat pengaruh Tarekat Khalwatiyyah dalam menggerakkan perang sabil orang-orang Islam menentang Belanda dari tahun 1680 hingga 1683. Sementara di Minangkabau, terdapat dua kumpulan tarekat yang kuat mendukung gerakan jihad ini iaitu Tarekat Naqshabandiyah dan Shattariyyah. Semasa Perang Paderi yang terkenal itu, para pengikut Tarekat Shattariyyah dan Naqshabandiyah juga terlibat sama. Salah seorang pemimpin Perang Paderi, Tuanku Nan Tuo (1723–1830) ialah Syeikh Tarekat Shattariyyah yang mempunyai ramai pengikut. Di Banten penentangan terhadap Belanda telah digerakkan oleh para pengikut Tarekat Qadiriyah wa Naqshabandiyah terutamanya di bawah kepimpinan Syeikh Abdul Karim al-Banteni (lahir 1830) (Auni, 2018: 234-235).

Peranan Tarekat Sammaniyyah di Palembang sebagai benteng pertahanan dalam jihad *fisabilillah* melawan Belanda di bawah pimpinan Sultan Mahmud Badaruddin yang juga mendukung tarekat ini serta para pengikutnya dalam perang tersebut. Baginda telah meminta Syeikh Ahmad Kemas Palembang untuk mengarang riwayat hidup Syeikh Muhammad Samman (1718–1775), pengasas Tarekat Sammaniyyah yang mengandungi unsur wasilah dan

istighasah untuk meminta pertolongan syeikh ini apabila menghadapi kesulitan dengan memanggilnya, Ya Samman! (Abdul Rahman, 2016: 439).

Di Tanah Melayu dan Patani, dukungan terhadap perang sabil menentang penjajah turut mendapat pengaruh tarekat. Berdasarkan pengamatan terdapat tiga tarekat yang dilihat berpengaruh terlibat dalam gerakan jihad *fisabilillah* iaitu Tarekat Naqshabandiyah, Sammaniyyah dan Shattariyyah sebagaimana juga di Indonesia. Di Semenanjung Tanah Melayu Tarekat Naqshabandiyah sangat aktif berkempen menentang Inggeris manakala di Patani, tarekat yang aktif menentang Siam ialah Sammaniyyah dan Shattariyyah. Hal ini berdasarkan kepada kemunculan tokoh-tokoh yang terlibat dalam gerakan jihad ini seperti Syeikh Abdul Samad al-Falimbani (Sammaniyyah), Syeikh Daud al-Fatani (Shattariyyah), Tokku Paloh (Naqshabandiyah), Haji Abdul Rahman Limpong (Naqshabandiyah) termasuklah pahlawan Pahang tiga serangkai yang menganut Tarekat Naqshabandiyah iaitu Dato' Bahaman, Tok Gajah dan Mat Kilau (Ahmad Atoa' *et al.*, t.th; Muhammad, 1991; Ahmad Arif, 2021; Abdul Rahman, 2016; Mohd Faizal, 2017). Tokoh-tokoh inilah yang sebahagian besarnya kita kenali dalam sejarah sangat gigih menentang penjajah serta merangka strategi perang yang kadangkala memeningkan pihak penjajah ketika menghadapi serangan pasukan jihad *fisabilillah* di bawah pimpinan mereka.

Timbulnya kegiatan tarekat yang kebanyakannya berpusat di surau-surau, masjid-masjid dan pondok-pondok semakin membuka saluran bagi golongan sufi untuk mempengaruhi arus pemikiran dan sikap masyarakat. Amalan-amalan tarekat mengutamakan soal pembentukkan peribadi yang luhur dan soal pembinaan tahap-tahap pencapaian alam kerohanian ini ialah suatu wahana yang berkesan dalam menaikkan imej kepimpinan dan kekuatan pengaruh ulama yang menjadi ketua (Syeikh) kepada sesuatu kumpulan tarekat. Ikatan perpaduan dan persaudaraan yang kukuh dalam kalangan anggota tarekat menyebabkan para pengikutnya dengan mudah dapat digerakkan oleh ulama sufi yang menjadi ketua mereka untuk tujuan sesuatu kegiatan berkumpulan termasuklah untuk mencapai tuntutan politik atau pun membabitkan diri dalam kegiatan perjuangan bersenjata (Auni, 2018: 178).

Dalam sesuatu peperangan, **taktik dan strategi** memainkan peranan penting untuk mematah dan melumpuhkan pihak musuh. Hal ini juga dapat dikaitkan dengan perang jihad di alam Melayu. Secara umumnya terdapat dua bentuk penentangan terhadap penjajah pada masa itu. Pertama secara gerila dan kedua secara terbuka. Mengenai perang secara gerila, ia dilakukan secara terus-menerus dan sepanjang masa. Taktik ini dikenali sebagai ‘musuh bisik’ yang dijalankan secara tersembunyi atau serangan hendap (*ambush*). Di Kedah misalnya, antara tokoh agama yang menggunakan taktik begini menentang Siam ialah Tok Bomoh Idris dari Kampung Perupok, Kubur Panjang (Abdul Rahman, 2016: 425). Sementara kaedah lain adalah pemberontakan secara terbuka dan meluas dengan partisipasi yang ramai daripada kalangan anak watan. Kaedah ini kebanyakannya digunakan oleh ramai tokoh pejuang sufi tempatan di alam Melayu seperti Syarif Hidayatullah, Raja Haji, Dato' Bahaman, Imam Bonjol, Pangeran Diponegoro, Syarif Masahor, Mat Salleh Sabah, Dol Said Naning, Dato Maharaja Lela Perak, Haji Abdul Rahman Limpong, Tok Janggut Kelantan dan lain-lain.

Amnah Saayah Ismail, Wan Kamal Mujani, Burhanuddin Jalal & N. Zainal Shah (2019) telah mengkaji beberapa metode yang digunakan oleh Dato' Bahaman dalam strateginya menentang penjajah Inggeris di Pahang. Terdapat tujuh kaedah strategi yang digunakan. Antara strategi yang digunakan oleh Dato' Bahaman ialah menyelinap, merentang tali cincin ke seberang sungai, menyamar ke dalam tempat musuh, merekrut ejen bermuka dua (*double agent*), kaedah berundur, pertempuran secara berdepan dan terakhirnya strategi membina kubu

(Amnah Saayah *et al.*, 2019: 358-360). Strategi ini walaupun tidak dapat mengalahkan Inggeris sepenuhnya dan menghalau mereka keluar dari bumi Pahang namun ia telah menunjukkan bahawa perancangan dan penelitian dalam menganalisis situasi perang jihad adalah sesuatu yang tidak dijangkakan oleh pihak Inggeris. Keadaan ini telah menyebabkan pihak Inggeris mengalami beberapa kekalahan di tangan pejuang Pahang dan memberi tamparan yang hebat kepada mereka.

Dalam kalangan masyarakat Moro di Filipina, mereka melaungkan istilah “*Parrang Sabbil*” digunakan semasa berdepan dengan ancaman penjajah Sepanyol. Lagu-lagu “*Parang Sabbil*” juga sering dinyanyikan untuk meniupkan semangat perang jihad dalam kalangan mereka. Selain itu juga, ada satu amalan bagi meningkatkan semangat kepahlawanan yang disebut sebagai “*Juramentado*” iaitu kesanggupan mengorbankan nyawa semasa keluar memerangi orang-orang kafir (Auni, 2018: 212). Semasa penjajahan Portugis di Melaka, para perajurit Sultan Mahmud Shah sebelum pergi berperang mereka akan terlebih dahulu dibacakan kisah-kisah kepahlawanan Islam seperti *Hikayat Amir Hamzah* dan *Hikayat Muhammad Ali Hanafiyah*. Ia bertujuan untuk meniup semangat para perajurit ketika di medan perang. Pembacaan kisah-kisah kepahlawanan sebelum pergi berperang tidak hanya terhad hanya di Melaka sahaja malah sebahagian besar turut dilakukan di wilayah-wilayah Islam yang dijajah oleh kuasa Barat. Misalnya, di Aceh terdapat *Hikayat Perang Peuringgi* dan *Hikayat Malem Dagang* yang menceritakan kehebatan panglima dan perajurit Aceh bertempur menentang Portugis antaranya seperti Panglima Malem Dagang pada zaman Sultan Iskandar Muda (Abdul Rahman, 2016: 359).

Penulisan kitab-kitab berdoktrin jihad semasa era penjajahan juga turut mempengaruhi serta mendorong gerakan jihad menentang penjajahan asing di alam Melayu. Kebanyakan kitab yang dikarang ini merupakan karya ramai ulama sufi yang menekankan tentang persoalan jihad *fisabilillah* iaitu kewajipan melawan penjajah kepada umat Islam. Kesedaran para ulama sufi dalam mempertahankan kesucian agama telah menyemarakkan semangat jihad menentang penjajahan di alam Melayu melalui saluran penulisan kitab-kitab bernuansa jihad *fisabilillah*. Terdapat beberapa ulama alam Melayu yang berkecimpung menulis isu-isu jihad dalam kitab mereka. Sebagai contohnya, Syeikh Abdul Samad al-Falimbani telah menyusun penulisan dalam kitabnya berkenaan hal ini. Antara kitabnya ialah *Nasihatul Muslimin wa Tazkiratul Mukminin fi Fadhai'l al-Jihad fi Sabilillah wa Karamat al-Mujahidin fi Sabilillah* (Nasihat kepada Orang-orang Islam dan Peringatan kepada Orang-orang Mukmin tentang Kelebihan Berjihad di Jalan Allah dan Kemuliaan Berjihad di Jalan Allah) dan *Mulhiqun fi Bayani Fawaidin Nafi'ah fi Jihadi fi Sabilillah* (Rahimin Affandi *et al.*, 2017: 95; Auni, 2018: 225). Dua buah kitab beliau ini telah menjadi rujukan dalam persoalan jihad alam Melayu.

Karya-karya Syeikh Abdul Samad al-Falimbani ini kemudian mempengaruhi penulisan *Hikayat Perang Sabil* yang mempunyai pengaruh besar dalam kalangan rakyat Aceh untuk bangkit menentang Belanda pula. Selain *Hikayat Perang Sabil*, dikatakan *Syair Perang Manteng* turut dipengaruhi oleh kitab-kitab Syeikh Abdul Samad iaitu susunan syair-syair mengenai jihad rakyat Palembang menentang penjajah Belanda. Selain itu juga, beliau pernah dilaporkan telah menulis surat pada tahun 1772 kepada Sultan Hamengkubuwono I dan kepada Susuhunan Prabu Jaka yang antara lain menyeru supaya bangkit berjihad menentang Belanda (Auni, 2018: 225).

Selain itu, Syeikh Daud al-Fatani telah menulis beberapa buah kitab yang menyentuh mengenai jihad dan doktrin politik seperti *Lum'ul Fawa'id*, *Tuhfatul Gharibin*, *Jawahir al-*

Saniyah, Furu 'il-Masail, Bughyal al-Tullab dan kitab *Munyatul Musholi* turut membahaskan perkara tersebut (Rahimin Affandi *et al.*, 2017: 95; Abdul Rahman, 2016: 449). Dalam masalah penjajahan Siam secara khusus, beliau membahaskan persoalan jihad *fisabilillah* dalam menghadapi musuh-musuh kafir kerana beranggapan bahawa musuh Siam ialah kafir harbi yang wajib diperangi. Dalam *Furu 'il-Masail* beliau menekankan bahawa hukum jihad adalah fardu ain iaitu dengan kata lain setiap orang Islam wajib melakukan jihad sekiranya orang kafir menceroboh negeri Islam. Begitu juga jika ada orang Islam yang kena tawan oleh orang kafir, maka wajiblah orang Islam lain berusaha untuk melepaskan saudaranya yang ditimpa musibah itu. Dalam *Jawahir al-Saniyah*, Syeikh Daud menyatakan adalah fardu ain jika musuh datang menjajah negeri Islam dan fardu kifayah bagi mereka yang berkesanggupan pergi. Masalah jihad juga turut diperkatakan dalam kitab *Bughyat al-Tullab* di mana beliau menyatakan adalah wajib atau fardu kifayah bagi imam (pemimpin) pergi menyertai perang sabil ke negeri kafir tetapi jika musuh sudah datang ke negeri Islam, maka hukumnya sudah fardu ain (Abdul Rahman, 2016: 449-450). Begini katanya dalam kitab *Bughyat al-Tullab*:

“Dan setengah daripadanya, perang sabil bagi *kuffar*, yakni wajib bagi Imam itu pergi perang kepada negeri mereka itu, maka fardu kifayah dengan ijmak. Atau Naib Imam pergi dengan tentera kerana perang mereka itu. Atau diperbaiki akan kota yang antaranya dan antara negeri mereka itu, serta diteguhkan dia, dan ditaruhkan senjatanya, dan orang yang menunggu padanya sekira-kira memadai melawan akan mereka itu. Maka hendaklah diperbuat akan salah suatu daripada keduanya maka gugurlah fardu kifayahnya. Ini jika tiada mereka itu datang kepada negeri kita. Maka jika datang ia kepada negeri Islam maka jadilah fardu ain atas tiap-tiap seorang daripada negeri ia masuk itu, hingga perempuan dan sahaya orang ...”

(dlm. Rahimin Affandi *et al.*, 2017: 95)

Jelas di sini menunjukkan bahawa persoalan jihad telah berjaya dikupas dan dibahas oleh para ulama sufi alam Melayu melalui kitab-kitab mereka. Sementelahan pula ada sesetengah mereka ini adalah pendiri-pendiri pondok pengajian agama. Justeru, hal ini bererti dalam sistem pengajian pondok di alam Melayu itu sendiri, isu jihad *fisabilillah* memang menjadi antara tajuk wajib yang perlu dipelajari umat Islam. Doktrin jihad ini juga adalah merupakan salah satu topik pengajian yang menjadi perbahasan fikah, lebih-lebih lagi pengajian ini merupakan tahap pertama proses Islamisasi di alam Melayu (*Ibid*).

Satu lagi pengaruh yang boleh dilihat melalui peranan orang sufi dan tarekat ialah **unsur kekeramat** yang berlaku ke atas mereka yang dianggap sebagai orang-orang salih dan wali Allah. Keramat merupakan perkara yang luar biasa yang berlaku ke atas insan-insan pilihan Tuhan sebagai rahmat Allah kepadanya. Keramat juga dipanggil sebagai *khawariqul al-'adah* iaitu sesuatu yang bertentangan dengan adat kebiasaan. Keramat berasal daripada kata Arab *karamah*. Kata *karamah* diambil daripada kata akar *karuma-yakrumu-karamatan*, yang bererti kemuliaan, keutamaan atau kesucian. Pengertian *karamat* (dalam bentuk jamak) secara bahasa bererti *al-ikram* (kemuliaan atau penghormatan); *al-taqdir* (penghargaan); dan *al-wala'* (persahabatan atau pertolongan) (Harapandi, 2004: 64-65).

Dalam penulisan ini, unsur keramat juga dilihat mempunyai pengaruh yang agak signifikan dalam perjuangan jihad *fisabilillah* di alam Melayu. Perkara yang luar biasa yang

berlaku ke atas individu Muslim yang boleh dikaitkan dengan unsur kekeramatan pernah berlaku ke atas tokoh-tokoh Islam semasa ekspedisi perang jihad. Sebagai contohnya semasa zaman pemerintahan Umar bin al-Khattab (581–644), ketika beliau berkhotbah di atas mimbar masjid di Madinah telah diperlihatkan oleh Allah SWT (*kasyaf*) akan keadaan pasukan Muslim dalam perang menghadapi tentera Parsi di Nahawand yang jaraknya beribu kilometer. Dikisahkan ketika Umar berkhotbah di masjid beliau telah berpaling ke arah lain dan berteriak kuat: ‘*Wahai Sariyah, arahkan tenteramu mendaki bukit!*’. Arahan Umar ini didengari oleh Sariyah dan tenteranya di Nahawand. Hal ini dilihat oleh jemaah masjid yang hadir ketika itu. Dengan mengikut arahan Umar ini, akhirnya pasukan Muslim bawah pimpinan Sariyah bin Zanim al-Khulji telah mencapai kemenangan (Mustaffa, 1992: 45).

Begitu juga dengan kejadian yang berlaku ke atas sahabat besar Saad bin Abu Waqqas (595–674) ketika beliau memimpin tentera Islam memerangi musuh di tanah Parsi telah menghadapi kesukaran untuk menyeberangi Sungai Dajlah kerana perahu-perahu yang ada di tepi sungai tersebut telah dirampas dan dilarikan oleh musuh. Tentera Islam terpaksa menunggu di tepi sungai itu selama beberapa hari. Hal ini menyebabkan Saad berasa agak gusar sehingga pada suatu malam beliau telah bermimpi melihat kuda-kuda tentera Muslimin menyeberangi Sungai Dajlah. Bagi membenarkan mimpi tersebut Saad lalu telah menyuruh setiap orang dalam pasukannya membaca:

“Kami memohon pertolongan dari Allah. Kami berserah kepada Allah. Pelindung kami adalah Allah. Dia adalah sebaik-baik tempat menyerah diri. Tiada daya dan kekuatan selain dari Allah yang Maha Tinggi dan Agung.”

Dengan *dhikr* itu Saad memerintahkan tenteranya menyeberangi Sungai Dajlah dengan menunggang kuda. Dengan izin Allah, kuda tentera Muslimin berjaya melawan arus deras sungai dan terus menyerang kedudukan musuh yang tidak bersedia kerana tidak menduga sungai itu boleh diseberangi tanpa perahu (Ibid: 83).

Hal aneh juga berlaku ke atas diri seorang sufi besar di Maghribi, Syeikh Abu Madyan Syua’ib al-Maghribi (1115–1198), pengasas Tarekat Madyaniyyah apabila berlakunya perang salib untuk merebut Baitulmaqdis. Syeikh Abu Madyan telah dilihat oleh orang bersama-sama turut berjuang walaupun beliau tidak hadir di medan perang itu sebenarnya kerana pada masa itu beliau sedang berada di Maghribi. Beliau telah dilihat oleh tentera-tentera Islam ketika itu turut bertempur dan dalam pertempuran tersebut beliau telah berjaya membunuh salah seorang panglima salib dengan pedangnya sehingga ramai daripada tentera musuh melarikan diri (Ibid: 121-122).

Hal yang sama juga berlaku ke atas seorang tokoh besar Tarekat Naqshabandiyyah di alam Melayu, Syeikh Abdul Wahab Rokan (1811–1926) ketika berlaku perperangan antara Aceh dengan Belanda pada tahun 1308H/1890. Peristiwa ini disaksikan ramai orang apabila beliau dilihat turut serta dalam perang tersebut. Bahkan gambar foto beliau bertempur itu telah dapat diambil oleh pihak Belanda. Gambar tersebut diserahkan oleh pihak Belanda kepada Sultan Musa dengan harapan sekiranya orang itu ada di kerajaan Langkat, hendaklah diserahkan kepada pihak Belanda. Setelah diajukan foto tersebut, Sultan Musa kehairanan kerana orang dalam gambar tersebut adalah Syeikh Abdul Wahab Rokan yang sepanjang pengetahuannya tidak meninggalkan Langkat (Hamizan, 1993: 125).

Tidak kurang juga di Tanah Melayu apabila pengaruh kekeramat turut berlaku ke atas tokoh-tokoh tertentu dalam membantu pejuangan jihad ke atas penjajah asing. Di Tanah Melayu, tokoh yang tidak asing lagi yang dianugerahi perkara-perkara yang luar biasa ialah Tokku Paloh. Beberapa kejadian luar biasa telah berlaku ketika rombongan Hugh Clifford (1866–1941) mengunjungi rumah Tokku Paloh. Dalam satu peristiwa, pegawai Inggeris itu terlekat pada kerusinya apabila mahu bangun, setelah berbahas dengan ulama sufi tersebut (Muhammad, 1991: 182). Ketika itu juga, Tokku Paloh bersuara secara bersahaja, “*Sudahlah tuan-tuan hendak ambil tanah Terengganu, kerusi rumah saya pun tuan-tuan hendak ambil*” (Abdul Ghani, 1993: 29). Dikisahkan dalam satu rundingan antara Tokku Paloh dengan pihak Inggeris yang diadakan atas kapal Inggeris terpaksa dibatalkan setelah kapal tersebut menjadi senget beberapa kali apabila Tokku Paloh menyengetkan serbannya (*Ibid*: 39). Hal inilah yang menyebabkan Hugh Clifford menganggap Tokku Paloh adalah ahli sihir dengan katanya, “*the capital has never been without an Ungku Syed of whom has inherited from his predecessor a high reputation for sanctity, and the magic powers which are ascribed by the more superstitious Mohammadans to men who lead a saintly life*” (Clifford, Mei 1961: 99). Begitu juga J.M. Gullick (1916–2012), seorang orientalis dan pentadbir Inggeris di Malaya telah menuduh Tokku Paloh sebagai ahli sihir atau ahli silap mata (*magician*) dengan katanya, “*A celebrated divine and magician of Kuala Terengganu*” (Gullick, 1956: 140).

Masih banyak lagi peristiwa aneh yang berlaku ke atas ulama sufi ini antaranya dapat mengetahui hajat atau niat seseorang yang datang berjumpa dengannya; malah beliau juga dipercayai dapat mengesan asal-usul hadiah yang diberikan kepadanya sama ada ianya hasil curian atau sebagainya. Pernah dalam satu kejadian, Tokku Paloh telah membuktikan bahawa ikan boleh didapati dalam buah kelapa, apabila seorang murid beliau mempersoalkan kenyataannya bahawa di situ ada air, di situ ada ikan (Muhammad, 1991: 181-182). Mengikut cerita, semasa sedang mengajar Tokku Paloh berkata kepada murid-muridnya bahawa setiap tempat yang ada air, ada ikan. Lantas seorang daripada muridnya menjawab mengatakan ada tempat yang ada air tapi tidak terdapat ikan, iaitu buah kelapa. Tokku Paloh pun menyuruh muridnya membelah kelapa yang dikatakan itu, dan didapati dalamnya ada ikan sedang berenang (*Ibid*: 189).

Syeikh Muhammad Arshad al-Banjari (1710–1812), pengarang *Sabilal Muhtadin* ialah salah seorang tokoh sufi dan tarekat di Banjar juga diberitakan telah menunjukkan suatu kejadian yang luar biasa kepada Gabenor Belanda persis sebagaimana peristiwa Tokku Paloh. Dalam satu kesempatan Gabenor Belanda telah mengumpulkan para tokoh yang terdiri daripada ulama Islam, pendeta Kristian dan rahib Yahudi. Tujuan diadakan pertemuan itu untuk memberi malu kepada Syeikh Arshad al-Banjari. Pelbagai soalan yang bukan-bukan ditanya kepada Syeikh Arshad. Antaranya, Gabenor bertanya apakah yang ada dalam buah kelapa yang dipegangnya. Sebelum menjawab soalan tersebut Syeikh Arshad bermunajat dan berdoa meminta pertolongan daripada Allah SWT. Setelah itu beliau menyatakan bahawa dalam kelapa itu ada air dan dalam air itu ada ikan jantan dan betina. Gabenor dan para hadirin yang datang tergelak dengan jawapan itu. Tetapi setelah dibelah kelapa tersebut ternyata dua ekor ikan yang masih hidup terdapat dalam kelapa itu (Wan Mohd Shaghir, 1990: 13-14).

Apa yang dipaparkan ini merupakan perkara-perkara mencarik adat dan luar biasa yang boleh dihubungkan sebagai hal keramat berlaku ke atas peribadi seseorang yang diiktiraf sebagai wali-wali Allah. Berkenaan dengan persoalan keramat ini ia banyak dibincangkan dalam kitab-kitab yang menyentuh mengenai perkara tersebut. Oleh itu, dalam tradisi Islam,

keramat banyak berlaku dan hal ini termasuklah semasa berlakunya perjuangan jihad di jalan Allah yang boleh dianggap sebagai bantuan Allah SWT kepada hamba-hamba-Nya.

KESIMPULAN

Jihad *fisabilillah* merupakan senjata terakhir umat Islam dalam mempertahankan agama dan akidah daripada pencerobohan asing. Laungan jihad amat digeruni oleh musuh-musuh Islam terutama kuasa Barat dan negara-negara yang cuba menjajah wilayah Islam. Hal ini dibuktikan dalam perang salib yang berlanjutan selama hampir 500 tahun yang menyaksikan kekalahan tentera salib di tangan pasukan Islam. Lanjutan daripada itu, proses Kristianisasi oleh kuasa-kuasa Eropah seperti Portugis, Belanda, Sepanyol dan Inggeris telah beralih ke rantau alam Melayu yang menyaksikan kerajaan-kerajaan Islam di sini bangkit mempertahankan kesucian Islam. Bukan hanya penjajahan Barat sahaja yang dihadapi oleh masyarakat Islam di alam Melayu, malah pengaruh Siam di utara Semenanjung dan Patani turut ditentang oleh tentera-tentera *Sabilillah*. Jihad ini akan sentiasa didukung oleh penduduk tempatan atau anak watan bersama-sama peranan dan pengaruh sufi yang melatari pejuangannya. Hal inilah yang menjadikan perjuangan jihad *fisabilillah* yang digerakkan oleh orang-orang sufi ini sangat dinamik dan sentiasa mendapat sokongan daripada masyarakat tempatan itu sendiri.

RUJUKAN

- Abdul Ghani Said, 1993. *7 Wali Melayu*. Kuala Lumpur: Penerbitan Hikmah.
- Abdullah Zakaria Ghazali, Azharuddin Mohamed Dali, Azhar Mad Aros & Suffian Mansor, 2000. *Sejarah Asia Tenggara, Asia Selatan dan Asia Timur 1800–1963*. Shah Alam: Fajar Bakti.
- Abdul Rahman Abdullah, 2016. *Gerakan Penjajahan & Anti Penjajahan Tanah Melayu 1511–1957*. Shah Alam: Grup Buku Karangkraf Sdn. Bhd.
- Ahmad Arif Zulkefli, 2021. *Peranan Tokoh Sufi dalam Menyebarluaskan Islam & Perjuangan Menentang Penjajah*. Johor Bahru: ARG Training & Consultancy.
- Ahmad Ato'a' Mokhtar et al., t.th. *Tarekat Tasawuf & Perkembangan Dakwah Islam*. T.tp: T.p. Al-Khatib, Asad, 2005. *Kala Nurani Terusik Tirani: Jejak-jejak Kearifan dan Kepahlawanan Kaum Sufi*. Jakarta: Serambi.
- Amnah Saayah Ismail, Burhanuddin Jalal, Wan Kamal Mujani, Nur Surayya Saudi & Farid Mat Zain, 2021. Ulama dan Perjuangan Kemerdekaan di Pahang dlm. Farid Mat Zain, Noorsafuan Che Noh & Izziah Suryani Mat Resad @ Arshad (Eds.). *Peranan Tokoh Agama Dalam Sejarah Perjuangan Kemerdekaan Malaysia*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Amnah Saayah Ismail, Wan Kamal Mujani, Burhanuddin Jalal & N. Zainal Shah, 2019. Analysis of Dato' Bahaman's Battle Strategies in the Pahang Uprising 1891-1895. *International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCET)*. Vol. 10. Issues 1. 1 Januari. Hlm. 356-363.
- Asnarulkhadi Abu Samah & Jayum A. Jawam, 1997. *Kenegaraan Malaysia*. Serdang: Universiti Putra Malaysia.
- Auni Abdullah, 2018. *Islam Dalam Sejarah Politik dan Pemerintahan Alam Melayu*. Kuala Lumpur: ABIM.

- Clifford, H., Mei 1961. Expedition to Terengganu and Kelantan. *JMBRAS*. Vol. XXXIV. Part 1.
- Ensiklopedi Tasawuf* (Jilid 3), 2008. Bandung: Penerbit ANGKASA.
- Fadhillah Jamil, 2000. *Islam di Asia Barat Moden Sejarah Penjajahan dan Pergolakan*. Batu Caves: Thinker's Library Sdn. Bhd.
- Farish A. Noor, 2008. *Di Balik Malaysia; Dari Majapahit ke Putrajaya*. Selangor: ZI Publications.
- Gullick, J.M., 1956. *Indegeneous Political System of Western Malaya*. London.
- Hamizan Hussin, 1993. *Ringkasan Riwayat 11 Tokoh-tokoh Sufi*. Johor Bharu: Al-Masyhor.
- Harapandi Dahri, 2004. *Wali & Keramat Dalam Persepsi Tradisional & Modern*. Jakarta: Wahyu Press.
- Hasmy, A., 1983. *Kebudayaan Aceh dalam Sejarah*. Jakarta: Penerbit Benua.
- Ibn Manzur, t.th. *Lisan al-'Arab*. Kaherah: Dar al-Ma'arif.
- Ibnu Battutah, Abu Abdullah Muhammad bin Abdillah, 2010. *Pengembalaan Ibnu Battutah: Pengembara Agung, Karya Terulung, Menyingkap Wajah Dunia*. Jilid I. Petaling Jaya: MPH Group Publishing & IKIM.
- Jayum A. Jawam, 2007. *Malaysian Politics & Government*. Shah Alam: Karisma Publications Sdn. Bhd.
- Jumhuriyyah al-Misr al-'Arabiyyah, 1990. *Mu'jam al-Wajiz*. Mesir: Wizarah al-Tarbiyah wa al-Ta'lim.
- Loqman Harith Zainol Mohamad Haidhir & Farid Mat Zain, 2020. *Gerakan Sanusiyyah Daripada Tarekat Tasawuf kepada Gerakan Jihad*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Mahayudin Yahaya, 2001. *Islam di Alam Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Majul, C.A., 1988. *Islam di Filipina*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Mohd Faizal Harun, 2017. Gerakan Tasawuf dan Tarekat di Negeri Pahang: Satu Tinjauan. *Journal of Science and Management Research*. Vol. 1. Oktober. Hlm. 26-61.
- Mohd Nasir Mohd Tap, 2009. *Mencarik Ilusi Menggapai Realiti Wacana Tasawuf, Tarekat dan Pemikiran Kalam Imam Ahmad al-Sirhindi (971H/1563M-1034/1624M)*. Kajang: Akademi Kajian Ketamadunan, Dar al-Hikmah.
- Mohd Syukri Yeoh Abdullah, Rohaimi Rastam & Md. Zuraini Mashrom, 2021. Refleksi Sejarah Ilmu Tarekat Rohani Alam Melayu dlm. Yusri Mohamad Ramli, Mohd Syukri Yeoh Abdullah & Md. Zuraini Mashrom (ed.). *Wacana Manuskip Ahlillah Alam Melayu (Siri 1)*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Muhammad Abu Bakar, 1991. *Ulama Terengganu Suatu Sorotan*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd.
- Muhammad Mustaffa Hilmi, 1996. *Kerohanian dalam Islam*. Kuala Lumpur: BAHEIS, Jabatan Perdana Menteri.
- Mustaffa Suhaimi, 1992. *Siapa Wali?*. Selangor: Progressive Products Supply.
- Namri Sidek, 8 Mei 2018. *Sejarah Penjajahan Kuasa Asing di Enam Negara Asia Tenggara* dlm. <https://iluminasi.com/bm/5-sejarah-penjajahan-di-negara-asia-tenggara.html> (27 Januari 2022).
- Noorani, A.G., 2009. *Islam dan Jihad: Prasangka atau Kenyataan*. Kuala Lumpur: Institut Terjemahan Negara Malaysia.
- Noriah Sulong, 1996. Dato' Bahaman: Orang Kaya Setia Perkasa Pahlawan Semantan dlm. Norazit Selat (ed.). *Pahang Dahulu dan Sekarang*. Kuala Lumpur: Persatuan Muzium Malaysia.
- Osman Bakar, Azizan Baharuddin & Zaid Ahmad, 2009. *Modul Pengajian Tamadun Islam dan Tamadun Asia*. Kuala Lumpur: Universiti Malaya.

- Rahimin Affandi Abdul Rahim, Muhammad Ikhlas Rosele & Nor Adina Abdul Kadir, 2017. Dimensi Jihad dalam Perjuangan Pahlawan Melayu Menentang Penjajah di Pahang. *Melayu: Jurnal Antarabangsa Dunia Melayu*. Jilid 10. Bil. 1. Januari. Hlm. 90-107.
- Sabri Hussin, Raida Abu Bakar, Mohd Radzuan B. Rahid & Ruhana Busu, 2004. *Pengurusan*. Singapura: Thomson Learning.
- Shamsul Amri Baharuddin, 2012. *Modul Hubungan Etnik*. Shah Alam: UPENA.
- Spahic Omer, 2014. From Mosques to Khanqahs: The Origins and Rise of Sufi Institutions. *KEMANUSIAAN*. Vol. 2. No. 1. hlm. 1–19. Pulau Pinang: Universiti Sains Malaysia.
- Syed Ahmad Syed Kassim, Kamarolzaman Mohd Jidi, Suraya Hani Kamarolzaman, Muhammad Taufik Kamarolzaman & Muhammad Khairi Aziz, 2012. *Melaka di Sini Segala-galanya Bermula*. Batu Pahat: Penerbit UTHM.
- Suteja, 2016. *Tasawuf di Nusantara: Tadarus, Tasawuf dan Tarekat*. Cirebon: CV. Aksarasatu.
- Tengku Yusuff, 2020. *Manaqib Keturunan Tok Bendang Daya*. Pendang: Pustaka Alam Melayu.
- Wan Mohd Shaghir Abdullah, 1990. *Syeikh Muhammad Arsyad al-Banjari Pengarang Sabilal Muhtadin*. Kuala Lumpur: Khazanah Fathaniyah.